

POROČILA

ŽEROMSKI-REYMONT

(Ob trideseti obletnici smrti obeh glavnih pripovednikov Mlade Poljske)

V času, ko je Przybyszewski objavljaval v Berlinu v nemškem jeziku izrazito dekadencijska pripovedna dela in ko je Reymont pisal prve, naturalistično zasnovane novele iz kmečkega življenja, je Štefan Žeromski (1864—1925) izdal v okupirani Poljski prvi dve zbirki novel. Obe sta izšli leta 1895: ena, imenovana po noveli »Razkljujejo nas krokerji in vrane«, pod psevdonimom Maurycy Zych v avstrijskem Krakovu, druga s preprostim naslovom »Pripovesti« pod pravim imenom v ruski Varšavi. V prvi prevladuje narodnostno-osvobodilna tematika, naslikana z bolešno prizadetostjo v podobah razmerja med Poljaki in Rusi, v drugi je pisatelj pokazal krivične družbene razmere in izrazil svojo socialistično miselnost; v nekaterih novelah je oboje združeno. Pretresljiva zgodba o poljskem plemiču-vstajniku, ki ga ubijejo ruski vojaki, nato pa opleni poljski kmet, se končuje takole:

»V eno teh jam je proti večeru zavlekel kmet mrliča-vstajnika in konjsko truplo, ki mu je odrl kožo. Pahnil ju je skupaj v isto luknjo, stlačil z žrdjo med deske in travo in nametal z vrha malo ilovice, da bi te hrane ne izsledili krokerji.

Ko se je tako nevede in nehote maščeval za suženjstvo tolikih stoletij, za širjenje mračnjaštva, za izkoriščanje, za sramotenje in trpljenje ljudstva, je šel domov, gologlav in z molitvijo na ustih. Čudno nežna radost je prihajala v njegovo dušo in mu ogrinjala vse obzorje, ves krog njegovih misli, ves svet v čudovito lepe barve. Globoko, resnično, iz vse duše je častil boga za to, da mu je v svojem brezmejnem usmiljenju poslal toliko železja in jermenja ...«

(»Razkljujejo nas krokerji in vrane«)

Socialistično miselnost izpoveduje doktor Peter v prvi noveli zbirke »Pripovesti«. Mladi doktor obiše po dovršenih študijah očeta, pregleduje njegove poslovne knjige in odkrije, od kod je oče jemal zanj denar. Oče mu pojasnjuje:

»Če že nastopaš v vlogi tožnika, se moraš vsaj malo razumeti na kupčijske posle. Vsa skrivnost tiči v tem, da me je Bijakowski pooblastil za pobiranje prav originalne tantieme. Od prodaje mi je nikakor ni hotel priznati, a moje vztrajne zahteve je zavračal z vedno enako pesmijo: 'Producirajte ceneje, kar pa s tem pridobite, je vaše!' Obljubil je ljudem v začetku po trideset kopejk. Jaz sem jim dal potem po dvajset, no, pa so seveda privolili v to, saj nikjer ne zaslužijo več, a tu imajo varen zaslužek. Na ta način se je nabralo nekaj grošev zate.«

»Da, prav to sem opazil v računih ...«

»In to je vsa skrivnost, tožnik! Nisem bil tat in, če bog da, ne bom!«

»Tudi jaz nočem biti, dragi oče. Zato pa moram osem sto petdeset rubljev vrniti ...«

»Komu moraš vrniti? Jaz tega denarja ne vzamem — da veš — ne vzamem! Nisem ti mogel dati za oskrbo in šolanje več, bog ve — a kar sem mogel... Skušal sem vsaj malo zadostiti očetovski dolžnosti.«

»Niste mi vi, oče, dajali za šolanje in nimam vam vrniti tega grenkega in strašnega dolga...«

(»Doktor Peter«)

Ze prva pripovedna dela Žeromskega nimajo torej nič skupnega s tedaj modnim kultom »gole duše«, ampak posegajo prav v jedro tedanje problematike poljske družbe. Tridesetletni pisatelj je imel ob izidu teh novel za seboj težavno življenjsko pot.

Rodil se je v obubožani plemiški družini v vasi Strawczyn blizu Kiele, v ruskem delu Poljske, neposredno po poljski vstaji 1863. Posledice neuspele vstaje so občutili tudi starši bodočega pisatelja. Oče je bil obsojen na več mesecev zapora, ker je podpiral upornike, in pri tem so zgubili skoraj vse imetje, nakar so jemali v najem razna posestva. Končno so se naselili v Ciekotah pod Svetokriškimi gorami; v tem goratem, z gozdovi poraslem predelu osrednje Poljske so se najdalj obdržali uporniški odredi in zgodbe o njih so krožile med ljudstvom. Te pripovedi in naravne lepote tega kraja so se za vedno vtisnile v spomin malemu Žeromskemu in pustile močne sledove v njegovem pisateljskem delu. Sicer pa njegova otroška leta niso bila vesela. Umrla mu je nekaj let starejša sestra, edina tovarišica v igri; mati je bila bolehnna in vedno otožna, a plemenita, polna sočutja do revnih kmetov, ki jih je obiskovala skupno s sinom. Sploh je mati najbolj vplivala na umski in čustveni razvoj Žeromskega, ona ga je naučila brati in spoznavati lepoto poljske poezije. Gimnazijo — seveda rusko — je obiskoval v Kielcah; v teh letih so ga zadele po vrsti nesreče: umrla mu je mati, nakar se je oče vnovič poročil, a kmalu nato tudi sam umrl; poleg tega je mladi Žeromski trpel zaradi nesrečne ljubezni do svoje sestrične. V šoli je le s težavo napredoval, posebno matematika mu je delala preglavice, pač pa je mnogo bral in začel tudi pesniti. Po očetovi smrti je ostal brez sredstev, navezan le na poučevanje, ob katerem je pogosto stradal in začel bolehati. Pri maturi je padel iz matematike, nato je s prijateljem odšel v Varšavo, se vpisal na Veterinarsko visoko šolo in se preživiljal z instrukcijami, zraven pa trpel veliko pomanjkanje. Zaradi sodelovanja pri tajnem delavskem izobraževalnem društvu je bil leta 1888 več tednov v zaporu, kjer so ga ruski oblastniki topli in stradali. Po prihodu iz ječe se je zatekel k sorodnikom, odšel potem spet v Varšavo, a je kmalu hudo zbolel, tako da študija ni mogel dokončati. Nato je bil domači učitelj na raznih podeželskih graščinah, kjer je spet od blizu opazoval življenje kmečkih ljudi. Začel je pisati prve novele, ki pa mu jih je le z velikimi težavami uspelo objaviti. Leta 1892 je na prigovarjanje Oktavije Rodkiewicz, s katero se je medtem zaročil, in pisatelja Boleslava Prusa odšel na zdravljenje v Švico, a se kmalu vrnil in se ustavil v Galiciji, kjer je skušal dobiti učiteljsko službo, vendar brez uspeha. Nato se je poročil in z ženo odšel v Švico, kjer je postal bibliotekar poljskega narodnega muzeja v Rapperschwylu ob Züriskem jezeru. V Švici je ostal štiri leta; tu se mu je popravilo zdravje in močno razširilo obzorje, tu se je v stiku s poljsko mladino, ki je študirala v Zürichu, seznanil s socialistično miselnostjo. Iz Švice je poslal v domovino rokopis za prvi dve knjigi novel.

Po izidu novel se je Żeromski leta 1896 z ženo vrnil v domovino, kjer je dobil bibliotekarsko službo v Varšavi (1897—1905). V tem času je objavil v Lvovu pod psevdonimom roman »Sizifovo delo« (Syzyfowe prace, 1898), ki je pozneje dobil naslov Andrzej Radek. Tu riše potujčevanje poljskih otrok v ruskih osnovnih in srednjih šolah, kar je zajel iz lastnih doživetij v času šolanja. To delo pa je brezuspešno, kot bajeslovni Sizifov trud; učitelji sicer skušajo zlepa in zgrda rusificirati svoje poljske učence in imajo pri slabičih tudi nekaj uspeha, toda mladina se začne zbirati v krožke in pod vplivom velike poljske romantične poezije kljubovati potujčevalcem. Sledila je zbirka krajših del pod naslovom »Pripovedna dela« (Utwory powieściowe), ki je izšla v Varšavi 1898, nato pa roman »Brezdomci« (Ludzie bezdomni, 1900). V njem je Żeromski pokazal krivičnost družbenih razmer v kapitalizmu, vso bedo poljskega proletariata v velikih industrijskih središčih. Med brezdomce spada tudi glavna oseba v romanu, zdravnik Tomaż Judym, ki skuša olajšati usodo trpinom iz delavskih in kmečkih vrst, a zaradi osamljenosti v družbi nikjer ne uspe s svojimi predlogi za izboljšanje higienskih naprav. Da bi mogel vse moči posvetiti blaginji zatiranih, se odpove tudi osebni sreči.

Na takem žrtvovanju posameznikov v korist skupnosti so zgrajena prva dela Żeromskega. Ta ideja nima nič skupnega z larpurlartističnim programom dekadentov, ki so skušali izločiti družbeno tendenco v svojih delih in so pozitivistično književnost, to je dela poljskega realizma, zasmehljivo imenovali »biblijo revežev« (biblia pauperum). Pripovedna dela Żeromskega nadaljujejo pozitivistične tradicije, razvijajo se v smeri, ki sta jo pokazala pripovednika Prus, posebno pa še Orzeszkowa, vsebujejo pa tudi prvine, ki jih je pozitivizem odklanjal. Med te spada predvsem romantična čustvenost, občutje, lirični zanos; s temi prviniami hoče Żeromski vzbujati sočutje do svojih junakov in preko tega »buditi vest« poljske družbe.

V naslednjem romanu, »Prah in pepel« (Popioły, 1904), je Żeromski posegel v zgodovino in obširno prikazal velike dogodke po tretji delitvi Poljske, konec 18. in začetek 19. stol.: ustanavljanje poljskih legij v Italiji, špansko vojno, Napoleonov pohod proti Rusiji čez Poljsko spomladi 1812. Ti dogodki so oživljali iskro upanja v pepelu, ki je simbol za poljsko životarjenje po razkosanju države. Večina plemstva je živel brez misli, popivala, moledovala pri okupatorju za grofovske naslove; boljši med njimi so se umaknili v samoto, umirali od obupa ali pa iskali rešitve v mistiki. Le izjeme so bili taki, kot Trepka, ki je študiral ekonomske teorije in delal za gospodarski in kulturni dvig ljudstva. Oživljeno upanje vodi v boj glavne osebe romana, med njimi Krištofa Cedro in Rafaela Olbromskega, ob njih pa celo vrsto manj pomembnih, ki vsi gledajo v Napoleonovi vojaški akciji možnost za osvoboditev domovine. »Prah in pepel« je zgodovinski roman, a težišče v njem je na družbenih vprašanjih. V tem se povsem razlikuje od Sienkiewiczevih zgodovinskih romanov. Medtem ko je Sienkiewicz pisal z namenom, da bi »krepčal srca«, je Żeromski tudi z zgodovinskimi deli hotel buditi vest poljske družbe; prikazovanje realnih likov, odkrivanje napak poljskega plemstva je v njegovih zgodovinskih romanih zamenjalo pravljlično junaštvo Sienkiewiczevih plemičev. Iz preteklosti skuša Żeromski dobiti nauk za sedanost in tako kot pisatelj pripomoči k reševanju sodobnih narodnostnih in družbenih problemov.

Že »Brezdomci« so imeli velik uspeh, roman »Prah in pepel« pa je prinesel Żeromskemu tudi gmotno neodvisnost. Poslej se je mogel posvetiti samo

pisateljskemu delu. Zgodovinsko snov je uporabil spet v daljši noveli »Gozdni odmevi« (Echa lešne), ki je zaradi cenzure izšla spet v Krakovu pod psevdonimom Maurycy Zych (leta 1905). V noveli pripoveduje ruski general, po rodu Poljak, kako je nekoč, leta 1865, na čelu ruskega odreda zasledoval v Svetokriških gozdovih poljske upornike, ki jih je vodil njegov lastni ljubljeni nečak in kako ga je potem obsodil na smrt. Novela s svojo zgodbo obtožuje tiste, ki so se zvezali z okupatorjem in poveljuje žrtve borcev za svobodo: čeprav so te žrtve na videz zaman, budijo še v sedanjosti »odmeve«, kličejo k posnemanju.

Medtem se je začelo leta 1905 v ruskem carstvu revolucionarno stavkovno gibanje, ki je zajelo tudi Poljake. Žeromski je navdušeno pozdravil revolucijo, organiziral ljudskoprosvetne tečaje za odrasle in ustanovil namesto konservativne Šolske matice novo prosvetno organizacijo za lublinski okraj, v katerem je tedaj živel s svojo družino. S težko bolnim sinčkom je moral leta 1906 oditi na zdravljenje v Švico in Italijo; tam se je seznanil tudi z Maksimom Gorkim. Ko se je vrnil, je revolucija že pojemala in carski pritisk je rasel. Žeromski je pomagal pobeglim političnim jetnikom, organiziral predstave prepovedanih dramatskih del, govoril na zborovanjih, končno pa se je moral sam umakniti v Varšavo. Tam pa ga je policija le našla in za več tednov zaprla, nato pa »svetovala«, naj odide iz države. Žeromski se je z družino preselil v Galicijo, v Zakopane, ves potrj zaradi neuspeha revolucije.

V tem razpoloženju je napisal roman »Povest greha« (Dzieje grzechu, 1908), ki slika v najtemnejših barvah npravstvene in politične razmere sodobne poljske družbe. Posebno v prvem delu se pisatelj z ostro kritiko dotika domačih razmer:

»Ne bom vam, izbranci, dokazoval, da se bo do oblasti dokopal najprej tisti, kdor se bo najbolj prilizoval naši domači zaostalosti, in nasprotno, da bo imel največ dela tisti, kdor bo nazadnjaštvo uničeval, kdor mu bo napovedal najbolj neizprosni boj ... Nikjer namreč malomeščanska zabitost že od pamti-veka tako ne cvete kot na Poljskem (plica polonica). Gorje tistim, ki obsekavajo poljsko malomeščansko zabitost! Ti jo bodo skupili! ...«

Iz razmišljanja o revoluciji 1905 in vzrokih njenega neuspeha je nastala »Pesem o hetmanu« (Duma o hetmanie, 1908). V zgodovinski snovi o hetmanu Zólkiewskiem iz začetka 17. stol. je pisatelj našel zgled za sodobno junaštvo, pa tudi za sodobni egoizem in nasprotovanje med družbenimi razredi. Sledila je lirična drama »Roža« (Róża, 1909), ki obravnava razmere po zadušenem upor proti carizmu. Glavno prizorišče je varšavska Cytadela, ječa z mučilnimi napravami, z vislicami in z grobovi jetnikov, ki »so vzbudili junaštvo v milijonih sužnjev in za svobodo domovine pogumno, častno umrli«.

Zagrenjen zaradi napadov konservativnega dela poljske družbe po izidu Povesti greha, se je Žeromski odpravil v Pariz, kjer je ostal več let (1909 do 1912). Tam je napisal dramo »Sułkowski« (1910); naslovni junak je utelešenje domoljubja in revolucionarnosti, po snovi pa je zvezana z romanom »Prah in pepel«. V drami izreče Sułkowski pisateljevo misel: »Treba je razgrebati stare rane spomina, da se ne prevlečejo s kožico pozabljenja, s kožico nizkotnosti.«

Sledili sta deli »Čar življenja« (Uroda życia, 1911) in »Zvesta reka« (Wierna rzeka, 1912). V prvem je glavna oseba ruski oficir poljskega rodu,

ki pride leta 1905 na Poljsko, se zave svoje narodnosti in se pridruži revolucionarnemu gibanju Poljakov. Drugo delo obnavlja spomine iz vstaje 1865, osnovane na doživetjih pisateljevega strica; tu je poudarek na socialnem vprašanju: razredna ekskluzivnost in oholost višjega plemstva uniči ljubezen med knezom in nižjo plemkinjo, ki je požrtvovalno negovala v vstaji ranjenega kneza in ga skrivala pred Rusi, a ji je za plačilo njegova mati potisnila v roko šop dukatov. Socialne korenine ima tudi obnašanje kmetov, ki pomagajo okupatorju preganjati uporne plemiče.

Po vrnitvi v domovino je Žeromski živel v Krakovu in v Zakopanem. Ko se je začela prva svetovna vojna, je vstopil v Legije, a jih je kmalu zapustil, ker se ni strinjal s političnimi nazori Pilsudskega — Žeromski je bil proti zvezi Poljske s centralnimi silami. Vrnil se je v Zakopane in v tem času napisal trilogijo »Boj s satanom« (Walka z szatanem, 1916—1919); ta ima zopet požrtvovalnega, nesebičnega junaka, ki se bojuje »s satanom« zla v poljskem življenju, posebno v družbenih odnosih na vasi. V romanu so pretresljive podobe bede in porazov iz prve svetovne vojne. Med vojno je Žeromskemu umrl sin, kar ga je hudo zadelo. Kmalu nato se je ločil od svoje žene, a ostal z ujo v prijateljskih stikih, in se drugič poročil. Po razpadu Avstrije jeseni 1918 je postal predsednik narodnega odbora v Zakopanem in začel publicistično delovati. V brošuri Začetek delovnega sveta (Początek świata pracy, 1918) riše načrt nove družbene ureditve, ki naj se opre predvsem na delovnega človeka, na sindikate, podlaga pa ji mora biti temeljita agrarna reforma.

Po vojni se je Žeromski preselil v Varšavo, mnogo pisal in se živo zanimal za vse probleme političnega življenja. Sodeloval je skupaj s Kasprowiczem v pripravah za plebiscit v Vzhodni in Zahodni Prusiji, obiskoval tamkajšnje kraje in agitiral za priključitev k Poljski. Iz zanimanja za poljsko primorje, ki ga dotlej ni poznal, je pisatelj začel obiskovati Gdynjo in sosednje kraje in postal prvi poet osvobojenega poljskega obrežja v delu »Veter od morja« (Wiatr od morza, Varšava 1922), za katero je prejel nato državno literarno nagrado. Roman obsega 18 rapsodij, ki opisujejo zgodovino poljskega obrežja od časov prvih napadov sovražnika — Rurikovih vikingov, preko stoletnih bojev slovanskih plemen z Nemci in s križarskim redom do zmagovite, pravkar končane vojne s Prusi; knjigo zaključuje pesnitev o graditvi poljskega pristanišča Gdynje. Slavospev osvobojeni domači zemlji vsebuje tudi že prej objavljena Wisla (Wisla, 1918), nadaljuje pa se še v knjigi »Zemeljska ožina« (Międzymorze, 1924), ki je posvečena opisu lepot helskega polotoka.

Medtem je Žeromskega vedno bolj vznemirjalo vprašanje družbene revolucije, ki se je izvršila v sosednji Rusiji oktobra 1917 in, kot povsod v Evropi, odjeknila tudi na Poljskem. V času vojne proti boljševikom, ki jo je začela nova poljska država pod vodstvom generala Pilsudskega leta 1920, je Žeromski razvijal reformistični program, ki naj prepreči revolucijo na Poljskem. Tak program je ne le v brošurah, ampak tudi v drami »Bolj bel kot sneg« (Ponad śnieg bielszy, 1920): reformistična ideja je tu prikazana v prostovoljni izročitvi premoženja kmetom, kar stori junak drame kot pokoro za nekdanji zločin. V teh delih postavlja Žeromski nasproti dva svetova, dve civilizaciji: Zahod in Vzhod, svobodo in nasilje, pač pod vplivom tradicionalnega meščanskega gledanja na proletarsko revolucijo. Po končani vojni pa je nastopila negotovost, ki je izvirala iz neizpolnenih pričakovanj: delovni ljudje v novi,

buržoazno urejeni Poljski niso dobili svojih pravic. Še vedno aktualno kmečko vprašanje je prikazal Żeromski v drami Kurent (Turoń, 1925; t. j. kolednik, oblečen v masko, ki predstavlja rogato žival). Drama je zajeta iz kmečkega upora proti plemstvu v Galiciji 1846 in prikazuje tragični spopad med poljskimi plemiči, ki se upirajo okupatorju, in kmečkim prebivalstvom, stoletja izkoriščanim, ki zato izkoristi priliko, da obračuna s svojimi tlačitelji.

V »komediji« *»Ušla mi je prepelička«* (Uciekla mi przepióreczka, 1924) se je Żeromski spet vrnil k vprašanju »brezdomcev« in prikazal življenje poljskega učitelja, ki žrtvuje osebno srečo za višji, altruistični smoter. Odkrito in pogumno pa je Żeromski prikazal problem socialne revolucije v romanu *»Pred pomladjo«* (Przedwiośnie, 1925). Roman ima tri dele. Prvi del, *»Steklene hiše«*, prikazuje v začetku boljševisko revolucijo, kot jo gleda mladi Poljak Cezar Baryka. Njegov oče, meščanski pridobitnik, je živel v Rusiji, v Baku, odšel na vojno, se vrnil ves bolan in uničen, sedaj pa ga je prevzelo domotožje in hoče spraviti domov na Poljsko tudi sina. Zato mu pripoveduje zgodbo o steklenih hišah, ki da jih bodo začeli graditi na Poljskem. Te hiše so simbol evolucije, ki naj prinese družbeni napredek brez revolucionarnih strahot. Cezar Baryka se res vrne domov, a je razočaran nad razmerami na Poljskem in pasivno gleda na dogajanje, dokler ga ne zdrami vojna proti boljševikom leta 1920. V tej vojni reši življenje sinu bogatega poljskega plemiča, kar ga pripelje na njihovo posestvo Nawłóć. Drugi del romana, *»Nawłóć«*, satirično prikazuje življenje bogate plemiške družine. Zaradi ljubezenskih dogodivščin, ki se končajo s smrtjo mlade nečakinje Barykovih gostiteljev, mora Baryka oditi iz graščine na pristavo, med kmečko revščino, ki je prav tako prikazana v zgoščenih podobah. Tretji del, *»Veter od Vzhoda«*, riše Barykov politični razvoj pod vplivom študenta-komunista, ki ga pisatelj ne prikaže posebno simpatično, vendar se Baryka pod njegovim vplivom na koncu pridruži delavcem, ki odidejo v demonstrativnem pohodu na varšavski Belveder — simbol poljske državne oblasti. Roman *»Pred pomladjo«* je prikazal komunistično revolucijo, ki je bila dotlej omejena le na Vzhod, na Rusijo, kot domač, poljski problem. Na Poljskem — kot tudi v drugih meščanskih državah — je bila tedaj tendenca, da bi komunizem izolirali, da bi ga prikazali kot nekaj tujega, umetno uvedenega v domače družbeno življenje. Żeromski pa je kot najbolj avtoritativni tedanji pisatelj prikazal vprašanje komunizma kot bistveno vprašanje sodobnega poljskega življenja. Zato je delo vzbudilo ob izidu splošno razburjenje. Desničarji so srdito napadali pisatelja, češ da propagira komunizem, mu grozili in zahtevali represalije ter odvzem državnih odlikovanj. Po drugi strani pa tudi levica ni bila zadovoljna z romanom, očitala mu je narodni šovinizem in žaljenje Rusov. Te obtožbe z obeh skrajno nasprotnih si strani izvirajo iz tega, ker pisateljevo stališče ni enotno: v bistvu se Żeromski boji strahot, ki spremljajo revolucijo, na drugi strani pa vidi izrabljanje delovnega človeka na Poljskem in ve, da je prevrat neizogiben in tudi upravičen. Pisatelj ostro pokaže pomanjkanje daljnosežnih koncepcij pri vladajočem razredu, za zgled pa postavi Lenina in »virtus« boljševikov.

»Pred pomladjo« je bilo zadnje delo Żeromskega. Ogorčeni javni napadi po izidu tega romana so pospešili pisateljevo pljučno in srčno bolezen in še konec istega leta — 20. nov. 1925 — je Żeromski umrl.

Żeromski je izmed vseh pisateljev Mlade Poljske najboljše, najbolj vsestransko upodobil problematiko svojega časa. Nasprotniki so mu očitali pesi-

mizem kot pri nas Cankarju. Vse njegovo delo v resnici sestavljajo mračne, pesimistične slike iz sodobnega ali preteklega življenja, ki v njem vedno zmaguje zlo. Nasproti tem pogubnim silam postavlja pisatelj obupen napor posameznika, idealista-izobraženca, ki se žrtvuje, da bi dosegel višje smotre, da bi izboljšal življenje kmetu in delavcu. Pisatelj ne vidi realne družbene sile, ki bi bila zmožna spremeniti kapitalistični red, zato se pogosto zateka k utopiji. Pomen pisateljskega dela Žeromskega torej ni v reševanju družbenih problemov, ampak v odkrivanju le-teh, v opozarjanju na najbolj zgoče potrebe časa. Ta neprestana budnost na porajajoča se družbena vprašanja veže Žeromskega s prejšnjo pisateljsko generacijo, s pozitivisti. Kot oni je ohranil v svojem ustvarjanju realistično zasnovo, vnesel pa je vanjo osebna čustva, razmišljanja, razpoloženja, torej lirske elemente, ki se jim pridružujejo simboli, posebno v podobah iz narave. Simbolične osvetlitve, ki zgoščeno predstavljajo življenje, so posebno značilne za tehniko novele. Prav v tej pripovedni vrsti se je Žeromski pokazal mojstra. Tudi njegova daljša dela — povesti, romani — so komponirana iz samih epizod; te si sledijo kot cela vrsta novel, ki jih veže med seboj bolj kot dejanje skupna ideja. Hibe, nastale iz tega — neenotnost, raztrganost pripovedovanja, prepletanje epike z liriko, realizma s simbolizmom — pa odtehta sugestivnost pisateljevih izraznih sredstev: izbran pesniški jezik, mogočne prisposodbe, razgiban notranji ritem.

Pri nas Žeromski ni dovolj poznan. Predvojni prevodi (n. pr. *Povest greha*) ga niso prikazali z najboljše strani; po vojni skušajo založbe zamujeno popraviti: pripravljen je prevod romana *»Prah in pepel«*, pravkar pa je izšla počest *»Zvesta reka«* in roman *»Pred pomladjo«* v prevodu Franceta Vodnika.

Neprimerno bolje poznamo drugega pomembnega pripovednika Mlade Poljske, Vladislava St. Reymonta (1867—1925). Poleg prevodov več povesti in novel je izšel Glonarjev prevod Kmetov (1929—1931) in Komedijantke (1958), ki se jim je po vojni pridružil zgodovinski roman *Leto 1794*.

Reymontovo delo ima popolnoma drug značaj kot delo Žeromskega. V epskem dojetanju življenja je sicer najtesneje naslonjeno na pisateljski koncept pozitivistov, vendar se je Reymont odmaknil od njihovega realizma in usmeril v naturalizem. Že prve kratke zgodbe, ki jih je začel objavljati 1895, pričajo o tem. Zajete so predvsem iz življenja kmečkih ljudi. V njih brezobzirno odkrito prikazuje težko življenje kmetov, njihove strasti in nizke nagone: pohlep po denarju in zemlji, pijančevanje, trdosrčnost. Novela *»Smrt«* riše usodo kmeta, ki je eni hčeri izročil posestvo, k drugi pa šel umirat. Ta umirajočega očeta zavleče v hlev in okrade. *»Metež«* plastično opisuje pijanega kmeta. *»Psica«* vsebuje dvojje podob materinstva: graščakinjo, ki se neusmiljeno znaša nad svojim otrokom, in žival, ki reši svoje mladiče; poleg družbenega nasprotja med grajsko gospo in preprosto kmečko ženo je prikazana narava, ki je tu upodobljena v živalskem materinstvu, kot moralna, prav tako so ljudje, ki so ostali blizu naravi, moralnejši od onih, ki so se od narave oddaljili — vse to pač v smislu naturalizma. V oblikovnem pogledu so te novele še nedognane, neharmonične, razodevajo, da je avtorju potrebna širina, saj spominjajo bolj na odlomke iz povesti ali romana. Te prve novele je Reymont pisal v težavnih okoliščinah kot nadzornik na železniški progi.

Rodil se je v vasi Kobile Wielkie blizu Lodža kot sin vaškega organista. Od starejših sester se je naučil brati, se izučil krojaštva in obiskoval obrtno šolo, potem pa je moral pomagati očetu pri gospodarstvu. Sedemnajst let star je odšel z doma v želji za svobodo in širšim obzorjem, se pridružil potujoči gledališki družini, delal nekaj časa pri gradnji železniške proge Varšava—Dunaj, vstopil v noviciat redovnikov pavlincev, pa ga kmalu zapustil, se spet pridružil potujoči gledališki skupini in se končno spet vrnil v železniško službo. Tu je začel pisati ob nadziranju delavcev na prostem ali pa v samoti skromne kmečke izbe. Po izidu prvih novel je odšel v Varšavo, kjer je začel težavno življenje poklicnega književnika.

Prva dva romana: »Komedijantka« (Komediantka, 1896) in »Kvasine« (Fermenty, 1897) slikata življenje potujočih igralcev. Tu vidimo celo galerijo fizično in psihično nalomljenih ljudi, ki jih je pokvarilo gledališko življenje. Med njimi je Janka Orłowska, ki je odklonila bogatega, izobraženega kmečkega snubca, ušla k potujočim igralcem, a tam propadla, tako da se v obupu zastrupi. Oče in ženin jo najdeta v bolnišnici in odpeljeta domov, kjer se poroči in počasi, a le s težavo vda v vsakdanje kmečko okolje. Že v teh delih je pisatelj z antipatijo prikazal nenaturno in zato po njegovem mnenju slabo življenje, še močneje pa izstopa to Reymontovo gledanje v romanu »Obljubljena dežela« (Ziemia obiecana, 1899). To je roman iz poljskega industrijskega središča Lodža, mesta, ki je bilo dolgo obljubljena dežela za pustolovce v trgovini in industriji. Tu prikazuje bogato buržoazijo kot podlo, pokvarjeno tolpo ljudi, ki streme le za dobičkom in se v medsebojni tekmi ne ustrašijo nobenih sredstev, če gre za uničenje nasprotnika. Glavna oseba v romanu je inženir-kemik Karol Borowiecki, direktor velikih tovarn, »človek današnjega dne, prost vseh predsodkov«. Inženir Borowiecki je pravo nasprotje tistih požrtvovalnih inženirjev, ki so pomagali Poljski v dobri pozitivizma. Skupno z Židom Morycem Weltom in Nemcem Maksom Baumom ustanovi lastno tovarno, ki naj bi mu prinesla milijone. Toda židovski družabnik ga hoče prehiteti in uničiti — tovarna pogori do tal. Borowiecki pa kljub temu uspe, ker se poroči z milijonarjevo hčerko. Ob tej cinični visoki družbi z milijonskimi dobički je le mimogrede prikazano kot njeno nasprotje revščina preprostih delovnih ljudi, njihov brezpravni položaj v kapitalizmu. Podoba Lodža je enostranska, ker pisatelj ne gleda na dogajanje z določenega družbenega stališča, ampak ga prikazuje le dokumentarno.

S temi deli si je Reymont pridobil sloves dobrega pisatelja. Poslej je mnogo potoval, bival večkrat dlje časa v Parizu in mnogo pisal za razne revije, predvsem krajša dela, ki so izšla potem v petih knjigah. V noveli »Nekega dne« je tenkočutno upodobljen duhovni svet človeka, ki je kapitalizem napravil iz njega avtomat. V črticah: »V jesenski noči«, »No robu«, »Božična legenda« je prikazana tesna zveza kmečkega človeka z naravo. Iz popotnih vtisov v Italiji je nastala zgodba »Dve pomladi«, v Bretagni »Nevihta«, v Španiji zgodba o bikoborbah pod naslovom »Los Toros«. V času rusko-japonske vojne je Reymonta navdušila prostovoljna potopitev japonskih ladij pri Port Arthuru; izraz tega čustva je sličica »Ave, patria!« Sledil je nekak dnevnik dogodkov od 28. okt. do 5. nov. 1905, to je iz časa revolucije proti carizmu; to so bili za Poljake najbolj razburljivi dnevi po letu 1865. Reymont je napisal tedaj več slik iz delavskega življenja: »Iz ustavnih dni«,

«Čakam», »Pokopališče«, »Sodba«. Med ostalimi deli je posebno pomembna povest z naslovom »Pravično« (Sprawiedliwie). Opisuje boj kmečkega fanta Jaška z vso vasjo; ko hoče obvarovati čast svoje neveste, rani graščinskega oskrbnika, za kar mora v zapor, od koder zbeži, orožniki ga obstrele, a ozdravi, se skriva pri materi, ko pa ga sosedje izdajo, pobije oskrbnika, beži pred zasledovanjem kmetov, zažge vas in sam najde smrt v plamenih. Obupana mati resignirano zakliče: Pravičnost! Ta povest, ki jo je avtor imenoval skico za roman, tvori s svojimi močnimi prizori iz kmečkega življenja nekako pripravo za glavno Reymontovo delo, roman »Kmetje« (Chłopi, 1904—1909).

Roman je razdeljen na štiri dele, ki imajo naslove po letnih časih: Jesen, Zima, Pomlad, Poletje in pripovedujejo o življenju poljskega kmeta in poljske zemlje od setve do žetve. Zemlja in kmečki človek, ki zemljo obdeluje — to je glavna vsebina romana, ki je pravi ljudski ep, epopeja delovne množice, povezane z zemljo in z vso naravo v nerazdelljivo celoto. Dejanje se godi v vasi Lipce in je osredotočeno na opisovanju članov družine Boryna, ki spada med najbogatejše v vasi. Glavno nit pripovedovanja tvori strastna ljubezen med Antkom Borynom in mlado kmečko lepoticco Jagno; iz te ljubezni se razvijajo tragični konflikti med Antkom in njegovim ovdovelim očetom Matejem, ki se z Jagno poroči, pa med Antkom in njegovo ženo Hanko; končno vsa vas vstane zoper razvratno Jagno, ki se je medtem zagledala v lepega semeniščnika Janka, in jo drastično kaznuje. Po očetovi smrti se Antek umiri in se začne zanimati za družbena vprašanja na vasi. Ob teh izrazito upodobljenih tipih pa izstopa kot glavni junak kmečka množica, kakršna je bila pri svojem delu in na zabavah, v svojih navadah in predsodkih. Vrste se opisi kopanja krompirja, sekanja zelja, oranja, sejanja, žetve, pa opisi predpustne zabave, svatbe, semnja v bližnjem mestecu; zraven so prikazani problemi vasi v sporih z graščino, v občinskih posvetovanjih in novačenju, razmerje poljskega kmeta do nemškega kolonista in do ruske birokracije. To je najobširnejša in najvernejša podoba vsakdanjega življenja poljske vasi, vendar je ta podoba kljub bogastvu prizorov le enostranska: pisatelj je sicer pokazal vaško množico, a premalo diferencirano, preveč osredotočeno na bogatem kmetu, čigar koristi seveda niso bile istovetne s koristmi ostalih slojev na vasi. Reymont na vas ni gledal z družbenega, ampak v smislu naturalizma z biološko psihološkega stališča. Pri tem je šel bolj v širino kot pa v globino, vendar je ustvaril z mogočnimi prizori iz kmečkega življenja in barvitimi opisi narave v jedrnatem, sočnem, napol literarnem, napol dialektičnem jeziku močno delo, edinstveno tudi v svetovnem merilu. Roman »Kmetje« primerjajo z Mickiewiczim epom »Gospod Tadej«: kakor je Mickiewicz ustvaril epopejo malega plemstva, tako je Reymont napisal epopejo kmečkega ljudstva. Pisatelj je dobil pozneje tudi zunanje priznanje — Nobelovo nagrado za leto 1924, ki mu je bila podeljena kot tretjemu Poljaku za Sienkiewiczem in Curie-Skłodowsko.

Po tem romanu je napisal Reymont še več obširnih pripovednih del in mnogo novel, vendar nikjer ni dosegel take višine kot v Kmetih. Med prvo svetovno vojno je objavljjal obsežen zgodovinski roman iz časa Kościuszkove vstaje, »Leto 1794« (Rok 1794, 1915—18). Roman ima tri dele: I. Poslednji sejm Republike opisuje plemiški zbor v Grodnu leta 1795, ki potrди drugo razdelitev Poljske kljub odporu peščice patriotov; II. Nil desperandum riše priprave za

narodno vstajo na Poljskem v letu 1794, pa tudi prizore iz francoske revolucije, ki je bila nekaj let prej; III. Insurekcija pa govori o vstaji proti okupatorju, o bitki pri Raclawicah in izgonu Rusov iz Varšave.

Po vojni je Reymont obiskal poljske izseljence v Ameriki. Medtem je izdal zbirko novel »Za fronto« (Za frontem, 1919), pozneje pa še več del, ki kažejo pisateljevo vse večje poglobljanje v mistiko: »Obsojena« (Osądzona, 1925), »Legenda« (1924). Reymont tudi ni razumel družbenih sprememb, ki so nastale po vojni. Svojemu odporu zoper revolucijo je dal izraza v povesti »Upor« (Bunt, 1924): Domače in gozdne živali, nezadovoljne z gospostvom človeka, se upro, uničujejo vse, kar jih ovira med potjo, končno pa okličejo gorilo za svojega novega gospodarja. Ta alegorična povest Reymontu ni uspela. Kot avtor »Kmetov« pa je dobil priznanje tudi doma: ob žetvenem prazniku 1925 so mu na deželi priredili veliko slavlje. Decembra istega leta pa je Reymont umrl.

Rozka Štefan

